

A fertői barokk víztoronyról

Furcsa dolgokat produkál az élet! Magam majd húsz éve vitatkozom már egy vezető műemlékes szakemberrel, aki - annak idején a műemlékhivatal Békés megyei területi felügyelőjeként - tervbe vette a gyulai vár egykori történeti vízrendszerének rekonstrukcióját. Az elv kiváló: az épületek egykori funkcióját, értékét (pláne egy várét) a mai kor embere akkor értheti meg igazán, ha az egykori összefüggésekből, környezetből is "kap" valamit. A gyulai vár, amely egykoron a Körösök végeláthatatlan mocsarai között állt, s elsősorban ezek biztosítottak számára jó védelmet, mára szárazra került, nyüzsgő város veszi körül, s bizony nehéz elképzelni, mitől volt ez az erődítmény olyan értékes a török elleni védvonalban. Nehezen értette meg építész kollégám, hogy a történelmi hűséghez Gyula város kitelepítése és elárasztása szinte a minimum, de hát kell-e folytassam? E lap olvasóinak szinte mindenkinek megvannak a maga hasonló történetei.

Az elv azonban akkor is jó! Csak szerencsémnek mondhatom, hogy most, hogy felvetődött a magyarországi kastélyparkok sorsa, s végre az Eszterházyak fertői otthona is remélhetően megújul-megszépül, az én egykori gyulai vitapartnerem is odakerült a munkák élcsapatába. Mint afféle rendes mérnökember, ő sem dobta sutba egykori szakmai elveit (amiből eleddig nem sokat tudhatott megvalósítani), hanem most is keresi az érvényre jutás lehetőségét. A fertői kastély és park erre kiváló terep, hiszen viszonylag izolált objektum, ráadásul állaga annyira leromlott az utóbbi évtizedekben, hogy szinte bármilyen beavatkozás csak segíthet a mostani helyzeten.

A mai Magyarország legnagyobb és talán legékesebb barokk műemlékegyüttesének most induló rekonstrukciója az egykor volt állapot lehetséges visszaállítását célozza meg, s ennek része a kastélykert 18. századi vízrendszerének, szökőkútjainak helyreállítása is. Annak idején egy-egy reprezentatív kert kialakításához falvakat telepítettek ki és bontottak el, hogy a hatalmas távlatokat igénylő kertépítményeket, allékat, tavakat, szökőkutakat megépíthessék. A rendszerint francia, vagy olasz kerttervezők nem voltak szívbajosak, ha egy falu volt útban a földabroszon (de hát az egész korszak sem volt szívbajos). A fertői kastély parkjában - hasonlóan a ma is pompás versailles-i, vagy schönbrunni társához, ha azoktól lényegesen kisebb méretekben is - természetesen minden megvolt, ami szíve vágya lehetett az ott lakó hercegi családnak.

A víz iránti igény a kastélyokban ekkor még csupán a kert és a konyha vízellátására szorítkozott, s fel sem merült, hogy a lakórészekben is szükség lehet rá. Fürdőszobáik nem voltak, vizet nem ittak, s hordozható vécékre ültek. A kert azonban, mint a társasági élet reprezentatív színtere díszítményeket kívánt, köztük szökőkutakat. A szökőkutak pedig víznyomást - amit akkor még, gőzgép híján nem tudtak állandó nyomással biztosítani.

A vízemelés nem volt már újdonság a 18. században Magyarországon sem. Az első biztosan létező ilyen vízszervezeteket már a 15. századból ismerjük, Pozsonyból, Esztergomból, Budáról. Európa híres bányászati iskolájában, a selmecebányai akadémián nagy magasságú vízemelést tanítottak, tehették, mert a város bányáiból

csak víztelenítéssel tudták az ércet felszínre hozni. A módszer azonban az ókor óta alig változott: emberi, vagy állati erő kellett a cél eléréséhez, szerencsésebb esetben a szél, vagy a víz energiáját fogták igába. Nem volt hát egyáltalán probléma, hogy sík terepen is biztosítható legyen a vízmagasság a szökőkutak vidám csobogásához. Csupán vízemelő szerkezet és magasban lévő víztartó (víztorony) kellett hozzá.

Fertődön nincs meg a barokk víztorony, de nagy valószínűséggel tudjuk, hol volt. Nincsenek meg a tervei, de ma már sejtjük, milyen lehetett a szerkezet. A kutatás, amit az utóbbi fél évben végeztünk, az eddigi sejtések és állítások tisztázására és a szigorúan vízszerkezeti (és semmiképpen sem pl. kertépítészeti) elemek rekonstrukciójának elvi tisztázására irányult.

Kiindulási pontunk az volt, hogy a kastélynak és kertjének egy kb. a 18. század második harmadából származó madártávlati képén egy nyolcszög alaprajzú, a környező fák fölé emelkedő épület látható, amit víztoronynak is neveznek. Idővel az addig szabadon álló torony mellé kétoldalt narancsház és színház került, még szintén a 18. században, majd megépült az ú.n. kiskastély is, amely a hármast építményt belső udvarossá fogta össze. A barokk víztorony azután a 19. század második felében tűnt el a színről: lebontották, hiszen a kastély olyan vezetékes vízellátó rendszert kapott, amellyel víznyomás elvén működő liftet járatnak (azóta már a második, bár mai napig álló víztorony is kikerült a hálózathoz). A barokk kastély rekonstrukciója most megengedi az egykorú víztorony és emelőszerkezet visszaállítását, hiszen semmi sincs a helyén (tehát rombolni nem kell), és egy ilyen masina még látványosság is lehet.

Az erre az évre tervezett fertődi ásatások és falkutatások elmaradtak, így csak a magunk csekély lehetőségeivel vizsgálhattuk meg a helyszínt, még a levéltári munka előtt. A falrepedésekből és csatlakozásokból szinte egyértelműen látszik, hogyan állt előbb egyedül, majd jobbról-balról közrefogva a vízház. Alaprajzi befoglaló méretét (amelybe a nyolcszög-alaprajz beszerkeszthető) az első szemlén kb. 10 méteresnek (31 lábnyinak) számítottuk, de mivel nem tudtunk semmi pontosat a hozzáépítés mikéntjéről, ezt nem állíthatjuk határozottan.

A Magyar Országos Levéltár Eszterházy-levéltára sajnos rettenetesen hiányos. Mintha csak a kastély sorsa rímelve az egykori iratokra és tervekre. Ennek magyarázata nem csak az, ami más esetben, azaz, hogy a háborúk, meg a kifosztás, hanem az is, hogy ezt a gyönyörű épületegyüttest a tulajdonos család már a 18. század végén egyszer szinte teljesen elhagyta, s talán senki sem gondolt már a tervek valahai felhasználására. A töredékes tervtári anyagban csupán egy-két rajz maradt fenn vízi szerkezetekről: Eszterházáról csupán egy konkrét elgondolás, ami azután sokáig tévúton tartotta a kérdéssel foglalkozókat. Heinrich Tumler Budán készített, datálatlan terve egy tóból vezet vizet a kastély közelébe, s ott szélmalom segítségével emeli azt fel a szökőkutaknak szükséges magasságra. Ez a terv nevesíti is a mű helyét, pontosan megjelölve az építményeket. Sajnos azonban ezek nem találhatóak meg a kastély egykorú látképein - nyilván, mert csupán tervek maradtak. Meg is érthető: nem lett volna odaillo látvány a paraszti kultúra egyik jelképe a pompás barokk környezetbe. (Ráadásul Tumler két szélmalmot állított a

rendszerbe!) A szélmalomok meglehetősen bizonytalanul adtak volna csak vizet, akkor, mikor jó irányból fúj a szél. Egy Esterházy ezt nem engedhette meg magának.

A madártávlati kép szerinti kis nyolcszög alaprajzú házikó azonban bizonyosan állt. Ha közvetlenül nincs is meg a tervrajza, megvan a bábshínházé, amelynek oldalában állt, s amelyből láthatjuk méreteit és az összeépítés módját. Ez a plánum megerősíti a helyszínbemjárásokról tett sejtéseinket: itt kellett állnia a vízműnek, s méreteiben is megközelítően jól prognosztizáltunk. Az első vízház és a bábshínház rajzon feltüntetett módja pedig a ma is látható falrepedéseket és hozzáfalazásokat magyarázza meg.

A nyolcszög alaprajzú épület földszintjén minden valószínűség szerint egy lójárgányos vízemelő szerkezet működött, s az emeleti víztartóba nyomta fel a vizet. Találtunk is egyszerű áttétellel működő "Wasserkunstot", mely egy ló erejével három dugattyús szivattyút hajt meg. Ez a szerkezet - bár nevesítetlen - elférhetett a direkt neki készített nyolcszög alaprajzú térben, s működése is biztosabb volt.

S bár a sejtés nem bizonyosság, mégis erősíti a feltevésünket, hogy az Esterházyak székhelyén, Kismartonban is ugyanilyen vízgépet, ugyanígy körülépítve helyeztek üzembe.

A Duna Múzeumban őrzött korabeli (18. századi) műszaki tankönyvekből és ábrakönyvekből tudjuk, hogy a kastélyokat milyen vízemelőkkel látták el. Ezek között - ahol lehetett - élen állt a vízerő felhasználása, de az állati erővel meghajtott gépezeteket is szívesen alkalmazták. Az utóbbira jó példa az egyébként vízszabályozási terveket is készítő Batthyány Tivadar "csodás" hajója, amely az 1790-es években mutatta be tudományát az árral szembeni vízi utazásban, s amely minden bizonnyal állati erővel hajtott - talán lapátkerékes - szerkezet volt.

Külön érdekessége lehet az ügynek a 18. századi víztorony alapjainak, esetleg alatta lévő kútházának feltárása, hiszen - teljesen egyedi szerkezet lévén - nem valószínű, hogy nagy költséggel elbontották volna, hanem csak egyszerűen betemették. S ha így van, megtalálhatunk valamit az eredeti szerkezetből is, ami tovább bővítené ismereteinket erről a meglehetősen hiányos hazai forrású világról. A vízellátás technikája ugyanis sokkal gyorsabban változott, mint az épületek, s az ezt követő gépeket is csak hírből ismerjük már.

A fertődi kastélyrekonstrukció ma még a jövő zenéje, de talán nem a távoli jövőé. A ma még föld alatt lévő szökőkút-medencék, rommá lett kerti vízesések és csobogók feltárása és helyreállítása szerves része az eredeti állapot bemutatásának.

Lám, "az eredeti állapot helyreállítása" a vízügy számára nem csak kellemetlenkedést jelenthet!